

József Attila és a Korunk

A két világháború közötti évek leghosszabb ideig fennálló magyar nyelvű marxista folyóirata és a magyar proletariátus legnagyobb költője kapcsolatát vizsgálom. Korántsem elsőként,¹ de az elérhető teljességre törekedve.

József Attila nevével először a *Korunk* első évfolyamában tanlálkozunk; 1926 novemberében. Raith Tivadar, a Budapesten 1921–1927 között megjelenő *Magyar Írás* szerkesztője *A XX. század magyar irodalma az európai szellem áramlataiban* című tanulmányában a saját orgánuma íróinak programját ismertette („Hitet, világnézetet hirdetnek ezek az írók. Nem politikai programot, hanem világnézetet kívánnak, amely az analitikus tendenciák rohanó útján szétbontott Európának újra egységet, értelmet, célt adjon. Egységet a szétbontás helyett, szintézist az analízis helyett. Szeretetet a gyűlölség helyett. Egységet! Emberséget!”) megjegyzi, hogy „a Magyar Írás-tól független írók, mint Fenyő László, József Attila stb. is többé kevésbé ezért harcolnak.”²

¹ Komlós Aladár már 1948-ban megállapította: „Külön szerepet játszott (. . .) ez évek József Attila-kritikájában az emigráció és az itthoni szélső baloldal közt hídként szolgáló *Korunk* című erdélyi folyóirat, mely 1929-től kezdve József Attilának állandó kritikai támasza volt.” (*József Attila és kritikusai. Magyarok*, 1948. január. 5. l.) — József Attila *Korunk*-ban publikált műveiről tájékoztatnak a kritikai kiadás jegyzetei. (*József Attila Összes művei* I–IV. Budapest, 1955–1967. A továbbiakban: JAÖM.) — LÁNG Gusztáv — JANCSIK Pál: *József Attila és a Korunk* című tanulmánya (*Korunk*, 1962. december 1468–1479.) a *Korunk*-ban publikált József Attilával kapcsolatos írásokat is felsorolja. — SUGÁR Erzsébet: *Gaál Gábor és József Attila. A Hét* 1971. március 12. 4. l. Úttörő jelentőségű tanulmány, néhány tévedéssel. Például: József Attila 1932. október 19-én dedikálta Gaál Gábornak a *Külvárosi éjt*, nem pedig 1934-ben. A dedikált címlap fényképe a Petőfi Irodalmi Múzeum 50 éves a *Korunk* című emlékkiállításán volt látható. — TÓTH Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről* (Bukarest, 1971.) című monográfiájában röviden összefoglalja a *Korunk* és József Attila kapcsolatának dokumentumait (152–153.). — M. PÁSZTOR József: *József Attila műhelyei* című könyvében (Bp. 1975. 304–308.) hasonló munkát végez. AGÁRDI Péter: *A szocializmus mint költészet. Adalékok a két világháború közötti marxista kritika József Attila-képehez*. In: „*Vár egy új világ*” *Tanulmányok a szocialista magyar irodalom történetéből* IV. Szerkesztette: ILLÉS László és JÓZSEF Farkas. Bp. 1975. 81–140. A tanulmányban nagyon sok utalás található József Attila és a *Korunk* kapcsolatára; a költővel kapcsolatos írásokra. Témájánál és szándékánál fogva — „Nem foglalkozunk összefoglalóan a kommunista *Korunk* cikkeivel sem.” (119. l.) — nem a teljességre törekszik ugyan, de úttörő érdemei vannak József Attila *Korunk*-beli kritikussai, például Fejtő Ferenc pályaképeinek megrajzolásában.

² Ugyancsak 1926 novemberében írt először Gaál Gábor, a *Korunk* későbbi szerkesztője József Attiláról. Ignótus *Nyugat*-beli cikkén fellelkesülve tanulmányt írt a *Tiszta szívvel*-ről a kolozsvári *Új Kelet* november 2-i számában. Sajnos több, közvetlenül József Attiláról szóló írásáról nem tudunk.

A költő *Nincsen apám se anyám* című kötete 1929 februárjában jelenik meg, és a *Korunk* július–augusztusi nyári számában olvashatjuk Nádass József recenzióját:

„József Attila látszólag könnyelmű és felelőtlen énekes, valahogy mintha leszámazottja lenne Tinódi Lantos Sebestyénnek és mindazoknak a lantosoknak, kiknek olyan természetesen termik a dal. És a nép dala is az, amit itt hallasz, valami elbűsült vagy hányaveti betyár dala. Mindezeknek jóértelemben mása József Attila költészete mélységben is és könnyedségben is. Dúdolni lehet ezeket a dalokat és nézegetni, mint a »medáliákat«, ahogy maga József Attila kissé affektált régieskedéssel nevezi őket.»

Nádass szerint ez az affektáltság József költészetének „egyik legnagyobb veszedelme”. A másik veszedelem „a mai fiatal magyar költőknél szinte példátlan forma készsége”. Ezt a „veszélyt” bővebben is kifejti: „József Attila a legnagyobb könnyedséggel rázza ki a legkülönbözőbb versformák és képsorozatok szép példáit, komoly Whitman szerű szabad vers váltakozik a csengettyű hangú népdal rímeivel.” A méltatás után megjegyzi, hogy a kötet néhány verse „csak formacsinálás” szempontjából érdemel figyelmet. Sajnos, nem írja meg, mely költeményekre vonatkoznak kifogásai. A többi versben — folytatja Nádass — „érdekes, egyéni ember mutatkozik meg. Fejlődöttebb, megnyugodottabb és kitisztultabb ember, mint a tegnapi József Attila, de annak furcsa, rokonszenves szabad ízét megtartva.” Dicséri a költő sokoldalúságát is: „Ahogyan gondolatasszociációinak merészségével a világ minden összehordott dolgát önmagával egyűvé gyúrja ez mutatja költősége mellett forradalmiságát is.” „Különös költő, őszinte költő, tehetséges költő” — folytatódik a méltatás. „Sok szép verse után, más, »nagy« költők és írók munkáira gondolok, amelyek mint széles folyók hajókat, csónakokat visznek hátukon, városokat teremtenek partjaikon és csatornákra, amelyeknek jólkiszabott vizeiből veteményes kerteket és hasznos ültetvényeket táplálnak. A 'Nincsen apám, se anyám' hirtelen felbukkant tiszta forrás, szabályozhatatlan vad víz, a meglepetések so[d]rával és szilajságával.” A bírálat utolsó sorai elárulják, hogy Nádass végképp a kötet hatása alá került. A kritikusok közül elsőnek írta le, hogy József Attila forradalmi költő tehetséges költő, sok szép verse a nagy költőkére emlékeztet, az egész kötet pedig: tiszta forrás.

*

1929 nyarán jelent meg Nádass József idézett kritikája a *Korunkban*. Ez év őszétől József Attila munkatársa lett Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjának, az *Előőr*snek és belépett a Bartha Miklós Társaságba. 1930 januárjában jelenik meg *A Toll*-ban emlékezetes pamfletje Babits Mihály *Az istenek halnak, az ember él* című kötetéről, májusban pedig Hódmezővásárhelyen *Ki a faluba* című, Fábrián Dániellel, a Bartha Miklós Társaság ügyvezető elnökével közösen írt röpirata.

Mindkét írása nagy felzúdulást vált ki. A Babits-ellenes — röpiratként is terjesztett — tanulmányt elutasítják az „elefántcsonttorony” hívei, de üdvözli a következőket baloldali kritika. Így például Haraszti Sándor, aki 1930 januárjától 1931 áprilisáig a *Korunk* budapesti szerkesztője és terjesztője. Haraszti *A mai magyar irodalom ideológiai csoportosulásai (Béka-egér harc vagy osztályharc?)* című tanulmányában a *Korunk* 1930 márciusi számában „az akadémizmus cimbórázó Nyugat” ellen fellépő ellenzék egyik jelentkezéseként említi

„a Bartha Miklós-beli írók, köztük József Attila támadását Babits ellen.”³ A tanulmányból kiderül, hogy a Bartha Miklós Társaságot és így József Attilát a „népies-csoport vagy a »narodnyik irodalom«” képviselőinek tartja.

Ugyanő kemény hangú vitacikket írt a *Ki a faluba* című röpiratról⁴ (*Magyar eszerek, Korunk*, 1930. október):

„Az orosz szociálforradalmárok legendás nevét újabban kikölesönözte a Bartha Miklós Társaság — fügefalevélnék. Azt takarja el vele, amit egyelőre nem akar mutogatni: szellemének fasiszta díszzeit. A magyar élet vihartjelző, kaján szellői azonban néha lesodorják róla és Fábíán Dánielék pörére vetkőzve állnak a fórumon. Azt is megmutatják, amit nem akarnak: a romantika mögött a valóságot, reakciós arcukat, amit muzeális értékű dicsosozó övez. *Ki a faluba!* a címe annak a röpiratnak, amit a költő József Attila és Fábíán Dániel, a Társaság vezetője írt — fügefalevél nélkül. S ebben a röpiratban csak úgy tobzódik a fasiszta szellem.”

Haraszti úgy véli, hogy a röpirat szerzői csak eszközként akarják felhasználni a magyar parasztságot — a hatalom megragadásához. Kifogásolja, hogy az új társadalmi és állami életelvekre felépülő Magyarországot hirdetik, de az „életelvek” hiányzanak a röpiratból; helyette regősjárásra kap buzdítást az olvasó. Ezzel kapcsolatban elítélőleg említi a „sarlósok fakó romantikájá”-t.⁵

Ha mai szemmel olvasva túlzónak is érezzük Haraszti Sándor József Attilára vonatkozó szavait, bírálatának a Bartha Miklós Társaság egészére vonatkoztatva ebben az időben volt némi alapja. A Társaság rövid életű folyóirata, az *Új*

³ Haraszti megismétli Gaál Gábor egy hónappal korábbi vádjait a Babits és Móricz által szerkesztett *Nyugat* ellen. (GAÁL Gábor: *Nemzeti koncentráció a Nyugatnál. Korunk* 1930. február, 135—136. A támadást márciusban Haraszti Sándor folytatja, idézett művében és — néhány oldallal később — *Móricz Zsigmond útja* című glosszájában. (216—217. l.)

⁴ József Attila és Fábíán Dániel röpiratát egy évvel megelőzi Mihályi Ödön hasonló témájú írása a *Korunk*-ban. (*Az új paraszttért*, 1929. április. 256—259. l.) Mihályi Ödön teljesen elfeledett írása fontos adalék a *Korunk* — szemléletében ekkor még József Attilát is megelőző — falu-képéhez. Néhány sorát idézem: „A múlt kísértései ellen kell segítségére lenni a parasztnak és ha a kapitalizmus sokban, sőt a leglényegesebben, az anyagi előfeltételeiben meg is akasztja a további fejlődés lehetőségeit, egy-két kötelességét ma sem mulaszthatja el az, aki a falu parasztja között él: a felvilágosító munkát és a hagyományok rombolását. De aki ezt a munkát magára akarja vállalni, nem szabad, hogy elfelejtse: nem a paraszt szájaize szerint, hanem a maga és a paraszt teljes emberi méltóságának tudatával kell beszélnie, agítálnia.” (259. l.)

⁵ Utóbb éppen a sarlósok egykori vezetője rehabilitálja majd a *Ki a faluba* íróit a *Korunk*-ban. (BALOGH Edgár: *A második Bartha Miklós Társaság... Korunk*, 1937. 434—435. l.) Balogh Edgár, aki megtisztelt e dolgozat elolvasásával, ehhez a részhez a következő megjegyzést fűzte Kolozsvárról, 1976. november 27-én írt levelében: „... a *Ki a faluba* (helyesen felkiáltójel nélkül!) keletkezéséről már többször írtam, a füzetet Fábíán Dani és Attila a Sarló javaslatára szerkesztette, s a kiadvány nagy része el is jutott Pozsonyba. Lásd: *Hét próba* című könyvemben (Budapest, 1965.) a 152—153. lapokat. Majd bővebben *Tabáni találkozón* című cikket a marosvásárhelyi Igaz Szó 1963/1. számában (újraközölve *Mesterek és kortársak* című könyvemben — Bukarest, 1974. — *A teljes József Attila cím alatt*, a 224—228. lapon). [...] Erről lásd Szalatnai Rezső cikkét: *Pesti találkozás*, *Korunk*, 1960. 1450—1457. A közvetlen összekötő Vass László nem él már. A *Ki a faluba* célja az volt, hogy a középiskolai ifjúságot Magyarországon is (a Sarló mintájára) a polgári nacionalizmus frázisaival szembehelyezze a nép, a táj, a falu valósága felé kalauzolja, s így a baloldallal összekösse.” (Megjegyzés: a kézirat első változatában a JAÖM III. kötet 197. l.-on közölt felkiáltójeles címet — *Ki a faluba!* — használtam. A levél vétele után meggyőződtem, hogy az eredeti nyomtatvány felkiáltójel nélküli. Haraszti cikkében felkiáltójellel írja, így az idézetben meghagytam ezt a formát. Balogh Edgár szíves segítségét, mely a röpirat keletkezéstörténetére is rávilágított, ezúton is köszönöm — T. J.)

Magyar Föld 2. számában Asztalos Miklós elnök már szót ejtett „a Társaság egy-két tagjától megindított, de hangsúlyozom, hogy a Társasággal semmi közösségben nem álló Magyar Nemzeti Szocialista Párt” szervezkedéséről. Azért idézem ezt az 1929(!)-ből származó nyilatkozatot, hogy bizonyítsam, a BMT vezetősége már a kezdet kezdetén elhatárolta magát a soraiba beférkőző szélsőjobboldali elemektől. (Köztudott, hogy Fábrián Dániel és József Attila a Társaság balszárnyát alkotó fiatalok vezetői voltak.⁶)

Közben tovább folyt a Társaságon belüli „pártépítés”. Szász Béla dr. a Bartha Miklós Társaság minden tagjához eljuttatta pártja meghívóját. A továbbiakról így számol be Fábrián Dániel: „Barátaim egy csoportjával, akik a Hársfa utcában, a Diákok Házában laktak és akiket könnyen elértem, azokkal elhatároztuk, hogy a Társaságból kilépünk” és átadtak egy nyilatkozatot erről a *Magyar Országos Tudósítónak*.⁷ A nyilatkozatot egyik aláírója, Gál István véleménye szerint Haraszti Sándor idézett bírálata hozzájárult József Attila és a BMT kapcsolatainak gyors felszámolásához. A költő és a BMT kapcsolata azonban csak rövid időre szakadt meg. „Pár hónap múlva — írja Fábrián Dániel — a tüntető kilépés egyedül magamra korlátozódott. A szélső baloldaliak feltűnés nélkül visszaléptek, sőt éppen [az] 1931—32-es években használták ki legeredményesebben kommunista fedőszervnek a Társaságot . . .”⁸

Haraszti Sándor írása amúgy is elkészt. 1930 októberében József Attila már a *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* forradalmi verseit írta. Az 1931 márciusában megjelenő könyvről májusban már olvasható volt Gergely Sándor bírálata a *Korunk*-ban. Gergely először meghatározza saját esztétikai alapállását: „Szép az, ami polgárságnak tetszik és érdekeinek megfelel és másképpen szép az, ami a proletariátus céljait szolgálja. S amíg lesznek osztályok, mindig így választódnak ketté a fogalmak.” A *Végül* és a *Tömeg* című versek elemzése után így folytatja „a szocialista kultúrmunka termékei”-ről írva: „Nem lehet vitás: — az érték-mérő: mennyiben használ annak a küzdelemnek, amely a proletariátus napi harcait a végcél érdekében irányítja: József Attila néhány versének hasznossága ilyen viszonylatban nem lehet problematikus.”

A továbbiakban Gergely Sándor József Attila burzsoá-bosszantó verseit (*Csin-bin, Medália*) „fölsőleges energia és papírpazarlás”-nak minősíti. Megismétli Nádass két évvel korábbi bírálatát: „. . . a tisztaság s a zavartalan meg-

⁶ ASZTALOS Miklós: *Az ifjú nemzedék új arca. Új Magyar Föld*. 1929. 2. sz. A folyóirat felelős szerkesztője és kiadója FÁBRIÁN Dániel, szerkesztője pedig SIMON Andor.

⁷ FÁBRIÁN Dániel: *József Attiláról*. Bp. 1974. Szerző k. 107. l. A nyilatkozatot közzölték: NÉMETH Andor: *József Attila és kora. Csillag*, 1948. május, 23. l.; GUNDA Béla: *József Attila és a néprajz. Ethnographia* 1957. 634. (Gunda Béla csak említi a kilépő nyilatkozatot, de érdekes adalékot közöl a *Ki a faluba* című röpiratról: „József Attila 1930. őszétől 1932. elejéig többször megfordult a Diákok házában. Egy alkalommal kisebb csoportunknak előadást tartott Fábrián Dániellel közösen írt szociográfiai kérdőívéről (‘Ki a faluba’), amelynek néprajzi, népművészeti anyagát ő írta. Akkori falujárásaink során ezt az úttörő, néprajzi szempontból is figyelemre méltó kérdőívet már használtuk. Később is, amikor az Elsüllyedt falu a Dunántúlon c. munkánkon dolgoztunk — a kemsei terepmunka során Gusti D. iskolájának útmutatói mellett főleg Stahl H. munkáit tanulmányoztuk — gyakran elővettük ezt a szociográfiai kérdőívet.”); GÁL István: *Apró szolgálatok József Attilának. Irodalmi Szemle*, 1973. január, 82. l.

⁸ FÁBRIÁN Dániel: I. m.: *József Attilának marxista szemináriuma volt 1932—1933-ban a Bartha Miklós Társaságban*. (111. l.) Hárs László szíves szóbeli közlése szerint a költő minden második csütörtökön a dialektikus materializmusról tartott előadást. L. még: AGÁRDY Ferenc: *József Attila a proletárság felszabadításának harcosa. Magyarország* 1957. december 4. 3. l.

értés kedvéért le kell szokni a költőnek a fölösleges rikkantgatásairól, filológiai képzettségének túlságos hangsúlyozottságáról.” Ezután dicsérve-bírálvá kijelenti, hogy „... ez a nagyon tehetséges költő, aki az utóbbi években jobbról-balra és balról-jobbra dülöngélt tanácsalankodva, most, mai új kötetével rálép az útra, amelyen fegyelemmel, felelősségérzettel, és meglevő költői képességeivel hasznosat alkothat”. Végül egyértelműen üdvözli az *Egy költőre* című Babits-ellenes verset, mely bizonyára jól illett a kommunista körök ekkori *Nyugat*-ellenes állásfoglalásához. Gergely bírálata saját hasznosság-esztétikája mérlegén is pozitívnak ítéli József Attila új kötetét; fejlődést lát a költő korábbi és jelenlegi magatartása között s további, a proletariátus végső harci célját elősegítő műveket vár a költőtől.

*

József Attila nemcsak kapott, maga is osztogatott sebeket ezekben az években. Bár a *Korunkban* 1931 szeptemberében közölt Kassák-kritikájáról elmondhatjuk: úgy kezdődött, hogy ő visszaütött. Hogy megértsük József Attila túlzó, igencsak balos kritikáját *Kassák Lajos 35 versé-ről*, ismernünk kell Kassák és József Attila, valamint Kassák és Gaál Gábor kapcsolatát. József Attila 1925 őszén ismerkedett meg Kassák Lajossal, Bécsben. Az ifjú költő korábban is küldött verseket a *Mának*, de Kassák nem közölte. Már ekkor — személyes találkozásuk előtt — kijelentette, hogy csak abban az esetben közli József szabadverseit, ha nem ír „felváltva magyar népdalokat és ilyen verseket”.⁹ Jóval később, 1928-ban a *Munka* első számában megjelent ugyan egy Dos Passos-fordítás József Attilától, de ez egyszersmind utolsó közlése is a *Munkában*. Kassák anatómája változatlanul fennállt, sőt Kassák odáig ment, hogy átírta, kifogásokkal tarkította Zelk Zoltán lelkendező bírálatát a *Nincsen apám*... kötetéről.¹⁰

Külön fejezetet érdemelne Kassák Lajos és Gaál Gábor kapcsolatának vizsgálata. Kassák ugyan publikált a *Korunkban* — 1926 és 1929 között hét különböző írása jelent meg —, de Dienes László „kádere” volt. Kiderül ez Gaál Gábor Fábry Zoltánhoz írott leveleiből is. Fábry Zoltán ugyanis a *Korunk* 1930 májusi számában közölt *Tíz szomorú, magyar év* című tanulmányában azt állította, hogy Kassák Lajos szerint „a forradalmi hullám elmúlt”. Ebből az állítólagos, bőven kiaknázott idézetből már könnyen következhet a lesújtó bírálat: „Forradalmi szocializmus helyett polgárjogot nyert kassákizmus izolálja a forradalmi folytonosságot.” Erről volt szó ugyanis azokban az években: a forradalmi folytonosságról. Idézhetném Kun Bélát, aki a *Forradalomról forradalomra* illúziójának ígértében közelínek látta a második magyar tanácsköztársaságot, s mint tudjuk, 1933 előtt a Komintern is hasonlóan vélekedett a világforradalom kitörésének idejéről. A Fábry-cikkben említett „forradalmi szocializmus” a kommu-

⁹ Erg Ágoston — József Attilának. Bécs, 1924. október 7. József Attila ismételt próbálkozásairól olvashatunk Erg Ágoston több levelében is. (*József Attila Válogatott levelezése*, Bp. 1976. 495—499.)

¹⁰ ZELK Zoltán: *József Attila: Nincsen apám, se anyám*. Munka 1929. 190—191. Néhány hónappal megelőzve Nádass József *Korunkban* közölt kritikáját, Zelk is szót ejt a József Attila „... költészetében rejlt játékos adottságokról...” Zelk — Kassák azonban minden dicséretet szigorúan ellenpontoz. Az idézett szavak után például ezt olvassuk: „Soha könyveműbb írásokat nem olvastam, mint az ő versei.” A következő mondat egyszerre bírál is, dicsér is: „Csak a kellő rutin kell hozzá — s ez megvan nála —, hogy a forma, mellyel most dolgozik, elvonja az élettől, csengettyűvé váljon, hogy minden érintésre pajkos kedvvel csilingeljen.”

nizmus cenzúráképes kifejezése, a szociáldemokratákat pedig a magyar emigráció tömören „szociálfasisztának” nevezte. Ezekben az években válik általánossá az „aki nincs velünk, az ellenünk”-elve és gyakorlata. A „független szocialista” Kassákot is „szociálfasisztának” minősíti a proletáriródalom platformtervezete.

Kassák tiltakozott Fábry támadása ellen, állításait pontról pontra cáfolta, de Berlint (Dienes László) és Kolozsvárt (Gaál Gábor) megtárt vitacikkét Gaál Gábor nem közölte, csak néhány sorban összefoglalta tiltakozása lényegét. Közölte viszont Fábry cseppet sem hátráló helyesbítését.¹¹ Fábry és Gaál levelezéséből gyakran idézik Gaál Fábryt mérsékletre intő szavait: „... olyan jellegű harcoknak a felidézését, mint aminő a 100% és a Munka között van, kerülni akarom, s ezért már előre oda akarom szigetelni a disputát, hogy pusztán a lényegre szorítkozzon.” (1930. május 12.) Kevésbé ismert, hogy Gaál 1930. szeptember 13-i levelében már jelzi Fábrynak a Kassákkal való kritikai megmérkőzés szándékát. 1931 szeptemberétől a *Korunk* egyedüli szerkesztője Gaál Gábor lesz. Önálló ügyvezetése első hónapjában le is hozza József Attila szektás-balos jegyeket hordozó bírálatát az említett Kassák kötetéről.

József Attila, miként említett kritikájában Gergely Sándor, esztétikai állásának kifejtésével kezdi. Majd megvizsgálja, Kassák 35 verse mennyiben nem felel meg kritériumainak. Szubjektív idealizmussal, szolipszizmussal vádolja Kassákot. Tudatosan úgy válogatja meg idézeteit, hogy elvárásainak megfeleljenek. Vajon miért nem vesz tudomást a 80. számú költeményről, mely a Tanácsköztársaságot siratja el?

Ama bizonyos számomatlan, Osvát Ernőt elsírató költemény elleni kifogásainak pedig bőven volt személyes indoka: József Attilát korántsem támogatta olyan mértékben Osvát, mint Kassák Lajost. Az Osvát-vers ízekre szedése, úgy vélem, József Attila *Nyugat*-ellenességének utolsó megnyilvánulása.

Kassák Lajos „válasza” közismert. József Attila további kötetéről nem közölt bírálatot a költő életében. (Emlékezései szerint az idézett kritika *Korunk*-beli megjelenése után néhány hónappal — vagy: egy-két évvel — ugyan kibékült József Attilával s a költőtől dedikált verskötetet is kapott.¹²) Következő lépésként plasztikus torzképet rajzolt Kassák a *Korunk* szerkesztőjéről, Gaál Gáborról az *Egy ember élete* soron következő kötetében, majd — némileg más szavakkal — a *Munkában*.¹³ 1932 októberében pedig a *Társadalmi Szemle* egyik

¹¹ A *Korunk* 1930 július — augusztusi száma 599. lapján a *Hozzászólás* rovatban: (GAÁL Gábor): *Kassák és a forradalom és FÁBRY Zoltán: Válasz Kassák Lajosnak.*

¹² KASSÁK Lajos: *Emlékezés József Attilára* című kéziratból közölt írásában így olvassuk: „Bántott ez a támadás (a *Korunkban* — T. J.), de sosem tettem szóvá. Vagy két év múlva, hogy éjszaka hazafelé mentem szokott kávéházamból, az Abbázia előtt valaki utánam kiabált, hogy álljak meg egy percre. József Attila futott át hozzám az út másik oldaláról. Bocsánatkéréssel kezdte, mentegette magát a *Korunkban* leadott cikk miatt. »Meggondolatlan voltam és hagyam magam beugrasztani — mondta —, nem az igazság szeretete, hanem felpaprikázott indulataim mondatták el velem azokat az oktan sorokat.« [. . .] Elővette hóna alól a tömött aktatáskát, és átadta új verseskönyvét a már előre beírt dedikációval.” KASSÁK Lajos: *Osavargók, alkotók.* Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. 1975. *Magvető*. 221. l. (Rádióelőadás kézírata, é. n.) — *Huszonöt éve* című emlékezésében némileg másként írja meg Kassák Lajos a *Korunk*-kritika után történeteket: „Néhány hónap múlva új verseskönyve jelent meg és idejét látta annak, hogy az ellenem intézett támadását valamiképpen jóvá tegye.” KASSÁK Lajos: I. m.: 230. l.; és *Kortárs*, 1962. 1809. l. Az első idézet szerint a *Medvetáncot* dedikálta József Attila Kassák Lajosnak, a másik emlék-változatba inkább a *Külvárosi éj* illik.

¹³ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete* II. rész 3. *Háború*. Bp. 1932. 153 — 154. l. Kassák itt a *Tett* alapítása körüli időkre — 1915. november előtt — datálja megismerkedését Gaál

Kassák-ellenes írására válaszolva a *Munka* helyettes szerkesztője, Nádass József¹⁴ a folyóirat „álneves firkásza” mögött Lakatos Péter Pált vagy József Attilát sejtí, „... akiket a »T. Sz.« a fasiszta »Előőr«-től vett át...” Ezúttal az a Nádass József írja ezt, aki korábban elismerően írt a *Nincsen apám, se anyámról*.

*

Az 1932-es évben töretlen elkötelezettségű versek (*Külvárosi éj, Mondd, mit érlel . . . , Invokáció*), éles polémiák, lapalapítási kísérlet és újabb verskötet jelzik a költő útját. A *Korunkban* egymás után jelennek meg tanulmányai és év végén Gaál Gábor mint költőt is bemutatja (*Invokáció*). A lapban számos utalás történik József Attilára és — miközben a magyarországi munkásmozgalomban szinte egyöntetűen félreértik kötetét, a *Külvárosi éjt* — a novemberi számban Danzinger Ferenc tanulmányának már a címe szerint is *József Attila, a szocializmus költője*.

A *Korunkban* ebben az időben két vitacikke és egy könyvkritikája jelenik meg. A májusi számban *Természettudomány és marxizmus* címen vitára kel Totis Bélával. Totis ismert szociáldemokrata nőorvos és szexuális felvilágosító könyvek szerzője volt. A vitára alapot adó írása a *Korunk* márciusi számában jelent meg, hasonló címen. József Attila fölényesen leszámol Totis vulgarizáló tételeivel. Vitacikkében maga is leírja a korabeli munkásmozgalom gyakran hangoztatott tételét: „Ki nem velünk, az ellenünk”. A folytatás is érdekes:

„Marxista igazán nem veheti szívére, hogy a szervezet-robbantó anarchista milyen önfeláldozással küzd téves, de következetes módon a proletárság felszabadításáért! Hiszen a marxizmusra nem az a jellemző, hogy kollektív, hanem hogy kollektivistista és nem is etikai, hanem tudományos és csak annyiban etikai, amennyiben a tudományosság az. Nem nevetéséges-e elgondolni, hogy olyképpen ítéljük meg a kapitalisták cselekedeteit, hogy azok akár a forradalmi, akár az ellenforradalmi mozgalom, akár valamely általánosság szempontjából erkölcsösesek-e, vagy sem? Nem, a marxista nem ítéli meg semmiféle etika szempontjából a kapitalisták cselekedeteit, hanem tudomásul veszi őket, mint tényeket, mert a tényeknek, a valóságnak a figyelembe vétele a tudományosság első feltétele.” A költő végső következtetése: „A tudományos szocializmus természettudomány, hiszen a társadalom természet és nem elvont idea.”

Gáborral. G. G. ekkor frontszolgálatos katona volt, valószínűleg korábban, 1914 előtt ismerkedett meg vele valamelyik pesti kávéházban. Könyvében „tanárnak készülő lírai lélek”-nek, „jezsuita-növendék”-nek ábrázolja Gaál Gábort, aki „prototípusa a szegénységéből kifelé evickélő, papi kenyéren nevelődött antiszemita érzelmű strébernek.” Nem kevésbé elfogult a *Munka*-ban sem. *Tárgyilagosság vagy trágárság* című glosszájában (1931. 514–516.) a következőket írja: „... a proletáriátus osztályát destruáló, szociáldekadenciában vonagló irodalmak családi fészke a magát szocialista balszárnyak nevező 'Korunk' című folyóirat. Ne felejtjük el, hogy a folyóirat szerkesztője: jezsuita neveltségű, a legutóbbi időkig vallásfilozófiába bódult s hirtelenében baloldali szocialistává vedlett vagy praktizáló tanárember.” A *Munka* 1932. február–márciusi számában pedig *Válasz néhány levélre* címen elismétli „A *Korunk* jezsuita szerkesztőjéről” önéletrésében mondottakat, további „leleplezőként” közölve Gaál Gábor Hatvány Lajos körüli szerepét (a forradalmak bukása után Hatvány Lajos titkára volt — T. J.). Kassák nem csökkenő dühvel céspeli Gaál Gábort: „Parvenü lélek, akinek most a szalonbolsevizmus adja meg a legkényelmesebb megélhetési alapot...” (622. l.)

¹⁴ (VÁNDOR Pál) HALLER János: *Híter-diktátúra vagy proletár egységfront. Társadalmi Szemle* 1932. 270–275. (Az álnevet feloldotta Kálmán Lászlóné: *Társadalmi Szemle* (1931–1933) *Repertórium*. Bp. 1974. Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek B/5. sz. 11. l.). [NÁDASS József] n. j.: A „*Társadalmi Szemle*”. *Munka* 1932. 716. Nádass támadása alaptalan rágalom.

József Attilának ebben az időben írt, a marxizmus alapkérdéseit feszegető tanulmányai ugyanakkor szintén vitát váltottak ki. A *Korunk* állandó teoretikusa ezekben az években a Jeszenszky Erik néven író Molnár Erik volt. Ahogyan a költő kioktatta Totis Bélát, hasonló élességű „tanításban” részesült maga is Jeszenszkytól. József Attila ugyanis hozzászólt a *Korunk* szeptemberi számában a Jeszenszky Erik cikksorozata körül kialakult vitához (*Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet*). Vitacikkét nyomban követte Jeszenszky írása: *Skolasztika vagy dialektika (Válasz József Attilának)*. Jeszenszky — mint előbb bírálója — ízekre szedi József Attila állításait, s közben azokra a támadásokra is utal, melyeknek a költő „a Valóság”-ban megjelent cikkével kapcsolatban (*Egyéniség és valóság* — T. J.) elsősorban éppen skolasztikus módszere folytán tette ki magát.”

Az elmérgesedő vitához — melynek részletes ismertetése nem feladatom — a *Korunk* következő számában Veres Péter is hozzászólt, kijelentve,

„... hogy egy cseppet sem hasznos dolog, ha a szocialista gondolkodók avval akadályozzák egymást és önmagukat a kutatásban és a gondolkozásban, hogy opportunistának és a mozgalomra károsnak minősítenek olyan megállapításokat, amelyek ha megtámadhatók és esetleg tévesek is, de mindenesetre utat és alkalmat adnak a valóság tisztább felismerésére.” (774. l.)

Veres Péternek válaszolva Jeszenszky [Molnár] Erik így érvel: a proletár osztályalapon álló szocialisták mellett „vannak oly »szocialisták« is, akiket a valódi munkásmozgalom résztvevőitől éppoly áthidalhatatlan szakadék választ el, mint magukat a kapitalistákat, (. . .) vannak olyan »szocialisták« is, akikkel szemben a vitáknak nem az a célja, hogy meggyőzzön, hogy a társadalmi valóságra vonatkozó ismereteinket elmélyítse, hanem az, hogy őket valóságos, a kapitalista osztályérdeket szolgáló lényükben leleplezze.”

Gaál Gábor a vita ellenére továbbra is közölte József Attila írásait. A két vitacikk között a *Korunk* júliusi—augusztusi kettős számában olvashatjuk a költő remek marxista kritikáját Bertrand Russell *Kína*-könyvéről. Bevezetőül említi a „fejleményekkel lépést tartó marxista publikációk”-at, nyilván [Agárdi] Danzinger Ferencnek a *Korunk* szinte valamennyi számában megtalálható Kína-tanulmányaira gondol. Danzinger különben a *Valóság* 1932 júniusi számában ismerteti ugyanezt a könyvet; véleménye több ponton is egyezik József Attiláéval, helyenként azonos idézetet is használnak. József Attila, a *Valóság* szerkesztője, minden bizonnyal Danzinger bírálatának ismeretében írta saját kritikáját; a *Korunk*-ban közölt tanulmánya mégsem tekinthető átvételnek, mert például Hegel-idézettel — „A vízszabályozás a kormányzat legfontosabb tevékenységeinek egyike. A kínaiak fizikai életét a földművelés, különösen pedig a rizstermelés határozza meg; ezért a gátak fenntartása a legfontosabb ügy.” — igazolja azt, hogy „amikor az idealista rajtafelelji tekintetét az anyagi valóság folyamán, materializmusba csap át és ellentmondásba kerül saját rendszerével. Így kerül ellentmondásba — folytatja — Russell is magával.” Külön érdekessége a cikknek, hogy József Attila — recenzensként első ízben — kísérletet tesz a freudizmus marxizmusba való integrálására. A *Totem és tabu*-ra hivatkozik, magyarázatot keresve a kínaiak ős — azaz: apa — tiszteletére. A bírált könyvet fenntartásai ellenére végül is kedvezően értékeli: „Marxista haszonnal forgathatja minden tévedése dacára Russell könyvét.” Kevésbé jó véleménye van a kötet fordítójáról: „Kétségtelen értékeit előszóval és utószóval igyekszik a könyv magyarnyelvű tolmácsolója ellensúlyozni és magát a szöveget is több

helyütt sikerül néki leleményes magyaros fordulatokkal nehezen érthetővé torzítani.”

1932-ben József Attila költőként is jelentkezett a *Korunkban*. Köztudott, hogy Gaál Gábor mennyire igényes volt publicista munkatársai szépirodalmi munkái iránt. József Attila az *Invokációval* debütált, melyben „a munkások dalát” énekli.

Ugyanabban a *Korunk*-számban, amelyben az *Invokáció* megjelent — 1932 december — József Attila sógora, Bányai László is bemutatkozott. Nagy Lajos novelláskötetéről — *Uccai baleset* — írt kritikájával. A recenzióból kiderül, hogy szerzője olvasta az *Irodalom és szocializmust*, sőt annyira József Attila hatása alá került, hogy a *Külvárosi éj* egyes kifejezéseit variálja: Ez a könyv, írja Bányai „... maga a tett, amely a közöny palotájának kapuját döngető kalapácsot forgatja, amely sikoltó, nemes pengét kovácsol a harcosok éhes hüvelyébe.” (Vö.: „kalapácsot, mely cikkan pengve, — siklól pengét a győzelemre, ...”)¹⁵

Az 1932-es *Korunk* is — természetesen — több helyen is foglalkozik József Attilával. Először Forgács Antal említi a májusi számban, a Babits által összeállított *Új anthológiát* bírálja: „E költők — kettő kivételével (József Attila, Illyés Gyula) — egy eleve halálra ítélt osztály énekesei, akik a homokba búvó strucc világszemléletével közelednek a valóság felé.” Babits Mihály bevezetőjében »Abszolút« és »örök emberi« irodalomról beszél s így leplezi az igazságot, amely nem más, nem lehet más, mint az osztályharc valósága. E cél érdekében kisebb irodalmi ferdtésektől sem riad vissza. József Attilának olyan verseit hozza, amelyeket 1927-ben és 1928-ban írt, hogy közben a *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* is megjelent, azzal nem sokat törődik. Illyés Gyulának is azokat a verseit közli, amelyek a legkevésbé jellemzik írójukat. Holott e két költő — műalkotásként értékelhető — verseiben igenis „politikai érzelmeket” énekel.

„Tudják, hogy az »új« költőnek, a »fiatal« költőnek az a feladata, hogy a történelem kismizettjeihez, a dolgozókhöz szóljon, hogy őket a forradalmi osztályharc vonalához vezesse, mert a »politikamentesség«, a »tisztaság« és »abszolút« művészet nem jelentenek egyebet, mint az uralkodó osztályok előtt való szótlán behódolást s így az ellenforradalom közvetett támogatását és igenlését. [...] De sajnos, csak két ilyen költője van az anthológiának. (Az is meghamisítva.) A többiek zsebrevághatják büszkén főszerkesztőjük dicséretét.”¹⁶

¹⁵ Bányai László: *Nagy Lajos. Korunk* 1932. 928 — 930. A bírálat *Korunk*-beli közléséről Bányai László a következőket írta kérésemre, 1976. május 8-i levelében: „1932-ben (kis-kabátban jártunk) egyik este a Japán kávéház Liszt Ferenc téri részén a fal melletti boxsor közepén üldögéltünk: Attila, Nagy Lajos, Danczinger (Agárdi) Ferenc és én. Figyelmesen hallgatták vélekedésemet NL. kevéssel előbb megjelent »Uccai baleset« c. novelláskötetéről. »Ezt az egészet így írja meg« — ütött rajtam »Danci«. Szabadkoztam; meg hát nem is láttam értelmét. Mégis megtörtént s a kéziratot pár nap múlva Danczinger magához vette. Hónapok múltán Ő hozta el nekem a *Korunkat*, benne — szó változtatás nélkül — írásmat. Szinte egyidejűleg érkezett akkor Desseffy utcai lakásomra egy kézírással körömgig teleírt levelezőlap Gaál Gábortól (valahol meg kell lennie lomjaim között!): köszöntött és köszönt; kérdezte; mi érdekel? kérte: írjak a lapnak. Többet nem leveleztünk; egymást személyesen nem ismertük, soha nem láttuk.” Vö.: Bányai László: *Négyszemközt József Attilával*. Bp. 1943. Körmendy. 163. I. Idézi a bírálatot elolvasó József Attila szavait: „— A bevezetés egészen rossz, — mondotta kezében tartva a füzetet. — Iskolás. De minden felül — semmi újat nem mond. Ami utána van, a kritika, az egész cikk, elég jó. Nem vagy tehetségtelen. És nem is írsz rosszul. De még jól sem. Sok minden gátlástól kell megszabadulnod, hogy épen tudd nyújtani azt, ami megvan benned.” Bányai Lászlónak több írása nem jelent meg a *Korunkban*.

¹⁶ Hasonlóan — bár árnyaltabban — ír a kötetéről Lakatos Péter Pál (*Új anthológia. Valóság* 1932. június. 44 — 45.)

A költő ebben az időben *A halálbüntetés elleni röpirat* megírásával és szerzőségének vállalásával kivívta Fábry Zoltán elismerését is, a *Korunk* 1932 decemberi számában:

„Gondoljunk a pesti bátorságjellekre, írókra, akikre sokan már nem is számítottak — Zsolt Bélára, Illyés Gyulára, József Attilára, Szimonidesz Lajosra — akiktől a rend és nyugalom bírósága kéri számon a kinyilatkoztatott lelkiismeretet. Még nem gyávultunk el egészen, mindössze annyi történt, hogy a régiak helyére újak kerülnek. A létszám megmarad.”

Ugyancsak 1932-ben (szeptember 4 és 11 között) rendezte meg az Írók Gazdasági Egyesülete — az IGE — első kongresszusát, a Balatoni Íróhetet. Erről Mándy Teréz tudósít a *Korunk* októberi számában. Kisebb névsorolvasást tart a találkozó zömmel haladó szellemű íróinál. „Ott volt Kodolányi János, József Attila, Erdélyi József, akik anyagi helyzetük feljavítását várják az I. G. É.-től.” A hivatalos ízű ünnepek mellett volt néhány valós gondokat felvető előadás. Például Supka Gézáé, aki a *Literaturában* közölt 16 kérdésre beérkezett válaszok alapján kimutatta 109 író és kutató kereseti viszonyait, lakáskörülményeit, irodalompolitikai nézeteit és így tovább. A Balatoni Íróhét utáncsak az a kérdés:

„... hogyan realizálódik az Í. G. E.? — Annak az osztálynak a szolgálatába lép-e, amely ezer pengőket és balatoni telkeket juttatott neki vagy keresztül viszi azt, ami szinte lehetetlen: az anyagi támogatás ellenére függetleníteni tudja magát a tőke-érdektől és realizálni tudja majd az annyit hangoztatott irodalmi szabadságot és függetlenséget.”

*

1932 októberében jelent meg József Attila *Külvárosi éj* című verseskötete. „Természetesen a költő kiadásában” — reagál gúnyosan Danzinger Ferenc, a *Korunk* novemberi számában közölt bírálatában. Ez az a híres kritika, melynek már a címe is minősít: *József Attila, a szocializmus költője*. Danzinger Ferenc ma is elfogadható megállapításaiban elsőként teszi a „helyére” József Attilát!

„József Attila mindegyik kötete — írja — egy-egy állomása annak a fejlődésnek, amelyet a *Nem én kiáltok* tisztázatlan világnézetű és ezzel összefüggően kiforratlan művészi készségű alkotásaitól a költői technika fölényes alkalmazásáig és a harcosszocialista szemlélet bensőséges kiformalásig megfutott. A most megjelent *Külvárosi éj* c. kötete azonban nemcsak a költő egyéni fejlődésében bír jelentőséggel, hanem az egész újabbkori magyar költészet történetében fontos etapot jelent.”

Danzinger elemzi a kapitalista termelési mód és a magyar költészet kapcsolatát, Csokonaitól József Attiláig. Az izmusok megjelenését költészetünkben „a polgári kultúra zsákutcába jutása”-ként értékeli s megállapítja, hogy divatjuk leáldozván, szabad teret teremtettek az új költészet számára.

„A forma szabadabb lehetőségei állanak rendelkezésére most már azoknak az új költőknek, akik a mai korszerű irodalmat testesítik meg. De fontosságában nagyobb lenne az eredmény, amelyet azok az új költők érhetnének el, akik a proletárság törekvései mellé állva az új társadalom alkotására elhivatott osztály konkrét vágyait feléreznék, költői módon kifejeznék és napi harcaiból is részt vállalnának.” Ilyen költő József Attila, akinek költészete „... a lét aktuális feladatain át nyilvánítja az örök emberit. Mivel a történések az ő számára nem vak erők kaotikus játékaiként jelennek meg, hanem oly fejlődés gyanánt, melynek irányát és egyes szakaszait marxista voltánál fogva hatalmas, vagy alig mutatózó picike megnyilvánulásaiban is felbecsülni képes, anélkül, hogy költeményeinek alkotásában reflexív agymunka zavaró hatásait pillanthatnók meg. Versei pontosan és minden

szempontból jellemzik azt a történeti fázist, amelyben létrejöttek és viszont a történelmi fázis határozza meg költeményeit. Így válhat József Attila erkölcsös költővé. A világot megismerve magának a történelmi korszaknak az igazságait is elismeri és önmagát a harc vonalba dobva levonja a konzekvenciát. Az erkölcsnél nem az igazság felismerése a döntő, hanem a vállalása. József Attila, amikor a belátott igazság oldalára bátran elkötelezi magát, abban a legjobb értelemben vett res publicaeben vesz részt amelytől való megtartózkodást a régi rómaiak halállal büntették. Ezért oldódhat fel a lét és tudat kettőssége József Attila költszetében. És valóban tudjuk, hogy e verseken kívül számos József Attila költemény terjed szájról-szajra, kézről-kézre a magyar ajkú proletárság között, versek, amelyek ha csupán munkásünnepélyeken, kirándulásokon csendülve is fel, népszerűbbé teszik költőjüket a hivatalos irodalom minden lektorának és kritikusának magasztalásánál.” „József Attila költszetében — folytatja Danzinger — a szocializmusnak nemcsak harcos átérzése, hanem elmélete is, egészen a szabatos terminológiáig, megjelenik. És mennyire költőien! Ki hitte volna, hogy az egyes gúnyolódók »maró« próféciája a »rímekbe szedett Kapitalról« ilyen testet öltön?” Állításai „bizonyítékként” idézi és elemzi ezután a *Munkások*, a *Mondd, mit érlel . . .*, a *Bánat*, a *Külvárosi éj* és az *Eső* című verseket. E gondolatmenetből logikusan következik az értékelés: „Sokan az esztéta ideológusok közül általában a legkiválóbb költőnek tartják József Attilát. Mi hisszük és elvárjuk tőle, hogy a proletárság legkiválóbb költője legyen!”¹⁷

Hosszasan idéztem a *Külvárosi éj* Korunkban megjelent bírálatát. Köztudott, hogy ezekben az években a magyarországi marxista kritika mily mostohán bánt József Attilával. Előző kötetét sem fogadta üdvrigalgás, a *Külvárosi éjt* pedig szinte kivétel nélkül „félrehallották”. Itt nem csupán Pákozdi Ferenc hírhedt *Társadalmi Szemle*-beli cikkére gondolok, hanem a költő írásait — problematikus, *Az egységfront körül* című vitacikkét is — közlő szocialista munkásszemle, az *Új Harcos* kritikájára. (1933 május.) Somodi László bírálata mindössze kilenc mondatból áll. „József Attila szocialista költő — kezdi írását —, kötetéről kötetre egyre tudatosabban válik azzá.” A következő öt mondatban átengedi magát a kötet hatásának és dicséri a *Mondd, mit érlel . . .*-t, a *Külvárosi éjt* és a *Munkások*-okat. Aztán jön a „levágás”:

„J. A.-nak ez a könyve inkább versek sorozata, mint egységes kötet. Mindenesetre ebben a kötetben inkább csak 5–6 vers képviseli méltóan J. A.-t, a többi mintha csak ráadás lenne. Hiányzik belőlük az ideológiai összefüggés, némelyik csak verses játék, amelyben talán örömet leli a költő, de a szocialista olvasó semmiesetre sem.”

Gaál Gábornak, a *Korunk* szerkesztőjének mindenesetre nem ez volt a véleménye, mert megjegyzés nélkül közölte Danzinger bírálatát, minden bizomnyal a kötet ismeretében; József Attila ugyanis dedikált példányt küldött a *Külvárosi éjből*. (Az ajánlás a kötet címlapján: „Gaál Gábornak szeretettel, József Attila. Budapest, 1932. október 19.”) A költő és a *Korunk* kapcsolatának — megjelent írásain túl — ritka dokumentumai közé tartozik Szántó Judithoz 1932. december 19-én írt levele. Idézem néhány sorát: „Ma befizettem 70 pen-

— ¹⁷ Érdekes megjegyzései vannak Agárdi Ferencnek írása visszhangjáról — negyedszázaddal később: „Sem Nagy Lajost, sem József Attilát nem ismerte el kellően a harmincas évek első felében a kritika. A polgári oldalról tanúsított ellenállást, elszigetelést és elhallgatást büszkén könyvelték el. De saját elvtársaiknak, fegyvertársaiknak közönye, sőt egyesek ellenséges megnyilvánulásai, szíven találták őket. Ezt ugyan férfiasan titkolták, de vérző szívükre balzsamként hatottak a baráti dicséretetek. És amikor 1932 októberében [helyesen: novemberében — T. J.] József Attilát a szocializmus nagy költőjének méltattam az erdélyi *Korunk*nak beküldött cikkemben, Nagy Lajos is elismerően szorongatta a kezemet.” (Agárdi Ferenc: *Nagy Lajos és József Attila. József Attila Emlékkönyv*. Bp. 1957. Szépirodalmi. 274.)

gőt a csekkszámamlámra, ez az írógépre kell. Te úgyis kapsz még 5 pengőt a Korunktól s addig talán a Népszava is esedékes lesz. [. . .] Ha jössz, hozd magaddal Illyés és Erdélyi verseit, valamint az új Korunkat.”¹⁸

*

1933 márciusában József Attila levelet kap Gaál Gábortól:

„Kedves Kollégám, ajánlott lev. lapon jelentkezem, miután a régebben írt egyszerű lev. lapjaimra nem reagált. Verseket, fordításokat, cikket kértem azokon, s verseket, fordításokat, cikket kérek ezen is. Hozzátevé még, hogy hajlandó volnék önnek négy-öt Korunk-számon keresztül megjelent verseit összegyűjtve különnyomatként, kötetben tehát, közép minőségű papíron kiadni — honoráriumképpen akár ezer példányban is, ha a füzet nem több négy ívnél. — Kérem mielőbbi válaszát. Nagyon sokszor üdvözlöm: Gaál Gábor”

A levelet március 11-én írta a *Korunk* szerkesztője, aki hasonló ajánlatot több munkatársának, így Mihályi Ödönnek¹⁹ és Illyés Gyulának is tett. Utóbbi *Hősökről beszéltek* című elbeszélő költeménye éppen 1933 elején jelent meg 1100 példányban a *Korunk* kiadásában. Sajnos, József Attila válasza nem maradt meg, amint Gaál Gábor József Attilához írt többi levele is elveszett.²⁰ A nyomatékos feldolgozás mégsem volt eredménytelen: a *Korunk* 1933. évi számaiban József Attilának öt műfordítása és négy költeménye olvasható. Először az áprilisi szám közli négy műfordítását, *Cseh költők* címen (Petr Berzuc: *A bányász*, Jiří Wolkeř: *Arc az úveg mögött*, Josef Hora: *Szívem testvére az idő* és Jaroslav Bednár: *Molodecsnó*). Ezt követte a júniusi számban a *Tidmann úr* című ó-dán népballada, amelyet Friedrich Engels német fordításából magyarított a költő. A júliusi — augusztusi nyári szám három eredeti József Attila-verset közöl. Első az *Elégia*, második az *Óda*, későbbi címén *A város peremén* s a harmadik az *Egy kispalotya sír*. A *Korunk* következő József Attila verse *A tőkések hasznáról*, mely a szeptemberi számban jelent meg a *Mai magyar költők* című rovatban (Mária Béla: *Ars poetica* és Gereblyés László: *Liquidátorok* című versei között).

*

Nem lenne teljes a *Korunk* és József Attila kapcsolatáról rajzolt kép, ha nem szólnék egy különös pamflet-regényről, Remenyik Zsigmond: *Költő és a valóság* című művéről. Remenyik ebben a *Korunk*-ban folytatásokban közölt művében torzképet rajzol József Attiláról. (A regényről már 1938-ban így nyilatkozott Szántó Judit: [Remenyik Zsigmond] „ . . . megboldogult Attila életében regényt írt, amelyben Attilát és engem gúnyol ki. »A költő és a valóság« a regény címe.” [In: József Attila özvegye felel Remenyik Zsigmond cáfolatára. — Társadal-

¹⁸ A levélben említett öt pengő bizonyára a decemberi számban megjelent *Invokáció* című vers honoráriumára. (József Attila *Válogatott levelezése* 288.)

¹⁹ Gaál Gábor — Mihályi Ödönhöz, Kolozsvár, 1929. február 21. „ . . . A paraszt-cikkekre vonatkozólag szeretném megjegyezni, hogy nekem a téma nagyon jó. Szeretném azonban arra kérni, hogy őrizze meg, illetve törekedjék továbbra is a konkrét szociológiai hangra. A szedést félre tudom tenni s így semmi akadályja annak, hogy egy szép füzetet csináljunk belőle.” (Kiadatlan levél a Petőfi Irodalmi Múzeumban.) Mihályi Ödön: *Az új parasztlért* című írása a *Korunk* 1929 áprilisi számában jelent meg. Folytatása a szerző halála miatt elmaradt. Vö. 4. jegyzet.

²⁰ A Gaál Gáborhoz írott levelek nagyrésze kiadatlan, de Gál Anna szíves írásbeli közléséből tudom, hogy József Attila levelei elkallódtak.

munk, 1938. március 11.] Vö.: Vértés György: József Attila és az illegális kommunista párt. Bp. 1964. Magvető. 147. l. Mindkét forrás csak említi, de nem igazolja, hogy a *Költő és a valóság* József Attiláról szól.) Hogy megértsük – vagy legalább megpróbáljuk megérteni – Remenyik szatírájának születését, meg kell ismernünk József Attila és Remenyik Zsigmond barátságának történetét. Remenyik Zsigmond Dél-Amerikában töltött éveit után 1927-ben baloldali íróként saját folyóiratot indított, *Új Föld* címen. Ekkoriban kezdte írni *Bolha-cirkusz* című regényét, mely csak 1932-ben jelent meg, az író saját kiadásában. A címlap túloldalán ugyan a *Valóságot*, József Attila folyóiratát tünteti fel kiadóként, de ez inkább csak baráti gesztus volt József Attilához, akinek folyóiratába éppen könyvének kiadásáról írt szatírárt (*Klasszikusok küzdelmei avagy: Hogyan vigyáz a légy arra, hogy meg ne dögöljék*).

Nem tudjuk, mikor ismerkedett meg József Attila és Remenyik Zsigmond. 1931-ben, Remenyik nősülése és Budapestre költözése után mindenesetre gyakori vendég volt egymásnál a két házaspár: Remenyik Zsigmond és felesége, valamint József Attila és Szántó Judit. Erről Remenyik Zsigmondné szíves szóbeli közléséből tudok, mert Remenyik Zsigmond sajnos nem írta meg József Attilával való kapcsolata történetét. Az egymásnál való vendégeskedésnek egy csúnya pletyka vetett véget 1933 elején. A két író barátsága ezután hosszú évekre fellazult, de végképp sohase szűnt meg; a *Szép Szó* éveiben pedig ismét felerősödött. Mindenesetre az asszonyok közötti viszály is belejátszhatott abba, hogy Remenyik József Attilát választotta modellül a *Költő és a valóság* csetlőbotló, ügyefogyott, szörnyeteg-feleségű, bárgyú klapanciákat írogató és a gazdagoknak meg a véderőnek eredménytelenül felkínálkozó figurájához.

A regény hét folytatásban jelent meg a *Korunkban* 1933 októberétől 1934 áprilisáig, *Li-Fu-szun gazda és cselédei* címen.²¹ A színhely Peru, a főhős pedig Louis, a félszeg, kínai származású költő. A Gazda a rothadó kapitalizmust testesíti meg, minden undokságával. Louis időnként verset ír, így például megírja a kerekorrú disznókról szóló költeményt, mely így kezdődik: „Az én kondám olyan konda, orrán nő a bolondgomba”. Első pillantásra látjuk, hogy József Attila *A kanász* című, a *Külvárosi éj*-ből ismerős verse kezdősorainak parafrázisát olvastuk. („Az én falkám olyan falka, / ondolálva van a farka.”) Louis közvetkező klapanciája – „Elefánt vagyok, jámbor és szegény, hűvös és bölcs vizeket iszom én.”²² – jelenidőbe áttett idézet a *Medáliákból*.

A *Korunk* 1934 októberi számában Gaál Gábor az alábbi jegyzetet írja: „A *Korunk* olvasói közül a jobbindulatúak nyilván ismerik a lap hasábjain nem régebbe megjelent Li-Fu-szun gazda és cselédei című regényt. Ez írásmű közlése közben és közlése után olyannyira bővült, míg végre kötet lett belőle, mely e hó folyamán *Költő és a valóság* címen hagyja el a sajtót.”²³ E bejelentés után közli a

²¹ Gaál Gábor eredetileg a *Korunk* mellékleteként akarta közölni s az összefűzött részekből könyv kerekedett volna. 1933. július 24-i és augusztus 9-i levelében ír erről. Utóbbi levélben részletes tanácsokat ad Remenyiknek a könyv átdolgozására, megkurtítására.

²² *Korunk* 1934. február. 111. l. REMENYIK a *Költő és a valóság* (Bp. 1935, Pantheon) című kötetében jobban álcázza a József Attila-idézetet: „Elefántocska vagyok én, rózsaszínű elefánt, / Főlelem az ormányom, hogyha valaki megbánt.” (103. l.)

²³ *Korunk* 1934. október. 713. A *Költő és a valóság*ot maga Gaál Gábor szándékozott a *Korunkban* ismertetni. 1935. szeptember 16-án írja Remenyiknek: „Könyvét várom. Írni fogok róla.” Október 2-án: „Megkaptam új regénye példányát. Jó a címlap. Köszönöm. Könyvével novemberi számban feltétlenül foglalkozom. Erre hogy úgy mondjam, mérget vehet.” November 7-én: „Könyvről, amint a kivágásból látja, Jámbor Ferenc írt a lapban.” [JÁMBOR Ferenc] j. f.: *A költő és a valóság*, *Korunk*, 1935. 892–893. l.

regény újabb fejezeteit. Érdeemes a címváltozáson eltűnődni. A *Költő és a valóság* József Attila folyóiratára, a *Valóság*-ra, közelebből pedig *Egyéniség és valóság* című tanulmányára utal.²⁴ A megjelent könyv néhány fejezetcíme pedig József Attila életére: „Szerelmes verset írok, de nem a feleségemhez”, „Mérget iszik a feleségem, de nem pusztul bele”, „Lasar, a nagyorrú földbérló” és végül „A bohémiai konzul Straja, az éhenkórász költők pártfogója”. (Lasar = Lázár Vilmos, József Attila és Remenyik barátja, a bohémiai konzul pedig Anton Straka, a költő cseh fordításainak bábája.)

A *Korunk*ból az is kiderül, hogy Remenyik eredetileg nem szándékozott pamfletet írni József Attiláról. A regény legkorábbi részlete a *Lu-Den-szi, az egygyűű óriás* című elbeszélés a *Korunk* 1932 áprilisi számában jelent meg. A *Költő és a valóság*-ban csaknem szóról szóra ezt a történetet olvashatjuk — élesen Louis ellenes kicsengéssel. Louis, a bárgyú költő, ugyanis elárulja a véderőnek a fogságból megszökött Lu-Den-szi tartózkodási helyét. Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy a *Költő és a valóság* a kulcsregényhez közel álló szatíra. Lu-Den-szi a *Korunk* Kína-szakértőjének, Danzinger Ferencnek vonásait viseli,²⁵ Louis pedig József Attiláét. Utóbbit ebben az időben sokan a munkásmozgalom árulójának tartották.²⁶

*

A *Korunk* és magyarországi munkatársai kapcsolata 1934-ben kezdett meglazulni; bizonyára a lap magyarországi terjesztésének lehetetlenné tétele miatt.

Gaál Gábor a betiltás ellenére sem akarta elveszteni lapja olvasóit és munkatársait. Az elmaradó szerzőket hűséges munkatársai bevonásával is sürgette. Ilyen levelet küldött 1934. június 11-én Remenyik Zsigmondnak, melyben a következőt kéri: „József Attilának egy csomószor írtam, főleg vers-kéziratért. Kérem, József Attilát ebben a vonatkozásban szuggerálni.” Nem tudjuk, valóban „szuggerálta”-e Remenyik József Attilát; mindenesetre a *Korunk* július — augusztusi számában megjelentek József Attila újabb műfordításai *Mai román költők* címen.²⁷ Aron Cotruş-tól egyszerre négy költeményt is lefordított a költő (*A bánnyász, Gyárban, Ion Codru, Magányos fa*). Lefordította továbbá Radu Gyr *Mészárszékek* és Ovid Densunianu *Hol a földes dülöl . . .* című verseit.

Aron Cotruş a *Korunk* talán legtöbbet fordított kortárs román költője. József Attila mellett Salamon Ernő, Szemlér Ferenc és Kibédi Sándor is magyarította. A román állampolgárságú Kibédi Sándor, aki a Nansen-útlevéllel rendelkező Gaál Gábor mellett a *Korunk* névleges felelős szerkesztője volt, egy kis kötetet is megjelentetett 1935-ben Cotruş-fordításaiból, a *Korunk* kiadásában. Kibédi kötetén meglátszik, hogy ismerte József Attila fordításait és — verseit. Egyik

²⁴ Még egy lehetséges „címátvételtől” tudok. FÁBRY Zoltán: *A költő és a valóság* című tanulmánya a *Korunk* 1931 márciusi számában „a koncentrált vöröst”, tehát az aktuális kommunista elkötelezettséget kutatja kortárs költőink verseiben (193 — 202. l.).

²⁵ A regény egyik kéziratos példányát, mely még a *Li-Fu-szun gazda és cselédei* címet viseli, Danzinger Ferencnek ajánlotta a szerző. OSZK, Fond 109.

²⁶ Erről lásd SZABOLCSI Miklós: *József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez. Kritika* 1965. november. 11 — 20. „Valószínűnek látszik — írja Szabolcsi —, hogy ez időből (1933 nyara — T. J.) — vagy néhány hónappal későbből, 1933 végéről, 1934 elejéről — származhatik az a talán a budapesti pártszervezettől származó utasítás több elvtársnak, hogy József Attila nem tagja a pártnak, meg kell vele szakítani a kapcsolatot.” (16. l.)

²⁷ Ahogy cseh fordítását A. Straka, úgy román fordításait Moise Balta, a román követ-ség sajtóattaséja inspirálta.

fordításának már a címe is — *Nincsen apám, sem anyám* — József Attilára utal.

Eredeti költeményt is közöl 1934-ben a *Korunk* József Attilától. A decemberi számban olvasható a költő *Vigas* című verse, mely korábban a *Népszava* 1933. október 31-i számában jelent meg. Ezzel be is fejeződik József Attila aktív szereplése a *Korunkban*.

Természetesen ezután is gyakran jelentek meg munkásságával, kötetivel és a *Szép Szóval* foglalkozó írások. Az 1934 szeptemberi *Korunk*-számban egy vitacikkben merül fel József Attila neve — pozitív példaként. A Fülöp Ernő álnéven író Fejtő Ferenc vitatkozik Békés Istvánnal, aki dícséri Perneki Mihály proletárköltő új kötetét, bár Perneki versei megformálására nem sok gondot fordított. Fejtő védelmébe veszi a „remekoldalakat” és József Attilára hivatkozik, a mestersége fogásait tökéletesen ismerő és alkalmazó művészre (*A mű-e vagy a hatás?*).

Fejtő Ferencnek hamarosan alkalma nyílt véleménye árnyaltabb kifejtésére; ugyanis a *Medvetánc* című gyűjteményes József Attila-kötetről ő írt a *Korunk* 1935 februári számában. A részletes, alapos elemzés már terjedelmében is méltó a pályája zenitjén visszanéző költőhöz. Ismerteti a költő változatos életét, mely a „proletárokéval vetekszik”; a korai versek kapcsán megvizsgálja József Attila és Ady Endre kapcsolatát, az Ady-hatást és ennek leküzdését; elemzi Istenverseit, majd szerelmes-költeményeit veszi bonckés alá; végül a költő proletárverseiről szól: „József megtette az utat a csavargó anarchizmustól a szocialista eszme tudatos vállalásáig, de jóízlése megakadályozta abban, hogy költő tollát, sok szocialista költő példájára, a vezéreikkiró tollával cserélje föl.” Az elismerés szavai után hiányérzetét is közli a bíráló: a *Munkások* és a *Korunkban* között *Oda* (*A város peremén*) például teljesebbé tenné a kötetet. Tanulmánya végén nyugodt hangon szót ejt a költő körül kialakult visszás jelenségekről:

„József figyelmeztet, hogy az emberségért és az emberségre megy a játék. Költészetén át egy megszerkesztett, szép, szilárd jövő« távoli sugara vetődik lelkünkre. S hiába folyik ellene a tehetségtelenek hadjárata minden oldalon s hiába igyekeztek többen — ezt meg kell végre mondanunk — József Attilától elhidegíteni a munkásság egy részét. És hiába reagált erre József sértett és gyermekded bosszúval —, tudjuk nagyon jól és ő is tudja, hogy József a dolgozók és haladó intellektuelek osztatlan táborának költője, értjük és szeretjük, betéve tudjuk és szavaljuk, mindenki ellenére és sokszor önmaga ellenére is.”²⁸

Fejtő Ferenc kitűnő tanulmánya kiszorított egy másik kritikát a *Medvetánc*-ról, a Veres Péterét. Veres Péter 1935 elején többször is reklamálta beküldött írását,²⁹ míg végre májusban visszakarta, Gaál Gábor következő megjegyzésé-

²⁸ Vö.: 1/g jegyzettel. A Fejtő írása végén vázolt konfliktust elemzi REMENYIK Zsigmond is *A józan ész kritikája* című publicisztikájában: „Két malomkő közé került, amelyek egyikét a dolgozók tömege forgatja keservesen, másika a kapitalizmus jólfelfogott érdekében csikorog az előbbinél nem irigyléreméltóbb könnyedséggel. [. . .] Legjobb akarata mellett is képtelen magát azonosítani ama balga felfogással, hogy haladó regényt, drámát, vagy verset csupán a negyedik rend alacsony módon eszközölt elnyomatásának és azok okainak leleplezésével kapcsolatban lehet írni.” Végül a „... haladó szellemű művész azon veszi magát észre, hogy egyik oldalon gyanúsak találtatik, másik oldalon pedig, mivel nem kielégítő a vágyálmokat igazoló romantikája és mert »nem mutat utat«, legjobb esetben csak »mitläuferként« csatlakozhatik a csupán pártpolitikailag gáncsnélküli, de művésziileg elégtelen kollégái seregéhez.” (*Korunk* 1935. március. 195–196.)

²⁹ „... értesítést kérek a legutóbb küldött írásaimról, a József A. verseskötetéről írt kritikáról és a »Magánzárka« című novelláról.” 1935; „Beküldött írásaimról is kérem, nyilatkozzon, egy kritika József A.-ról és egy elbeszélés. Ha a kritika elkésztett, akkor esetleg

vel: „A József Attila-jegyzetet nem használtam, mert nagyobb terjedelmű tanulmány jelent meg a beküldés idejében József Attiláról a lapban.” (1935. május 18.) Tudomásom szerint írása végülis seholsem jelent meg. Ezt maga Veres Péter is fájlatja egy későbbi tanulmányában:

„Én József Attilát elég korán megismertem és felismertem, de soha sem írhattam és soha se beszélhettem róla. Nem oka senki, egyszerűen távol éltem mindig és megelőztek mások, akik közelebb voltak hozzám. Még csak az az írásom se jelenhetett meg, amelyet a versei felszabadító hatásáról írtam.”³⁰

Kár, hogy ez az írás – úgy tűnik: végképp – elveszett; annál is inkább, mivel Fejtőnek a *Korunkban* közölt *Medvetánc*-recenziójával egyidőben a *Szocializmusban* is tanulmánya jelent meg József Attila válogatott verseiről.

*

A *Korunk* következő, 1935 márciusi számában is olvashatunk József Attiláról; ezúttal *Az öngyilkos* című, Kultsár István és Székely Béla szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet ismertető Korvin Sándor (Magyar könyv az öngyilkosságról) említi József Attila „novellettjét”. Újvári Lászlónak ebben az időben írt polémiáiban gyakran találkozunk József Attila névvel. Így a Vas István *Válasz-beli* cikkével – *Levél egy szocialistához* – vitatkozó írásában (A mai magyar reformizmus természetrajzához – 1935 május) azt olvassuk a költőről, hogy „... aligha ingatagabb proletárszeretetében, mint Erdélyi amaz érzésében, amellyel a parasztsághoz kapcsolódik.” A következő hónapban, 1935 júniusában az Új Szellemi Frontot bírálja a *Korunkban*. Felülről jövő, fasiszta jellegű szellemi mozgalomnak minősíti a „magyar narodnikok” és a kormány szövetségét. A mozgalmat szervező Zilahy Lajost azonban védelmébe veszi a „polgári szabadelvű *Ignotus Pál*”-lal és a „szocialista *József Attila*”-val szemben is. Ugyanő 1936 januárjában bírálja a Budapesten kiadott *Korunk* című költői antológiát (*Nagytakarítás egy anthológia körül*). A tizenkét fiatal költőt bemutató kötetnek már a címe is kifogásolható, mert nem a *Korunkat* – a folyóiratot – képviselik; bár többen a lap egykori munkatársai (Radnóti Miklós, Vas István, Forgács Antal, Kis Ferenc, Zelk Zoltán – utóbbi kettő „hozzánk nem idegen”). Újvári vitatkozik a könyv bevezetőjét író Fejtő Ferencel és az antológia összeállítóival, Dénes Bélával és Radnóti Miklóssal, akik – szerinte helytelenül – a harminc évesnél fiatalabb „harmadik nemzedék” költőinek verseiből válogattak: a korhatárt „Nyilván azért kellett oly rövidre fogni, mert a ’második nemzedék’, amelybe Illyés Gyulát, József Attilát, Szabó Lőrincet és a többieket számítják, még távolról sem érte el a negyvenet.”

*

1936 márciusától ismét folyóiratot szerkeszt József Attila. Felelős szerkesztő lesz a *Valóság*nál jóval hosszabb életű *Szép Szónál*; Ignotus Pállal, majd a társ-szerkesztőként dolgozó Fejtő Ferencel. A *Korunk* üdvözliz az új magyar folyó-

majd a Gondolatban vagy a most meginduló pozsonyi 'Ár ellen'-ben próbálom meg.” Bal-mazújváros, 1935. február 19. A leveleket CZINE Mihály közölte az *Új Írás* 1976. áprilisi számában (110 – 111.).

³⁰ VERES Péter: *József Attila. Kelet Népe* 1942. május 1. 6. l.

iratot, bár Gaál Gábor kezdettől tudja, hogy megfogyatkozott számú magyarországi munkatársai kéziratain a *Szép Szó*val is osztoznia kell.³¹

Először Méliusz József ismerteti a *Szép Szót* és a „valódi realizmus jegyében” megújuló *Gondolatot* a *Korunk* 1936 júniusi számában. „A Cserépfalvi könyvkiadó kiadásában megjelenő *Szép Szót* — írja — Ignotus Pál és József Attila jegyzik, mellettük Fejtő Ferenc, Déry Tibor, Hevesi András, Németh Andor stb. dolgoznak s ez az összetétel máris utal a lap ’városi’ jellegére, mintegy az új népiesség ellenpólusaként. Ignotus Pállal szemben, aki az »új liberalizmus« joga-ira hivatkozva áll ki, a többi vezető munkatársak — kevés kivétellel — megjárták már a marxizmus öbleit is. Ignotusszal a szabadság és a demokratikus humanizmus követeléseiben valamennyien találkozhatnak.” Méliusz végül, a *Szép Szó* „irányáról” szólva, idézi József Attila programadó szerkesztői üzenetének néhány sorát:

„Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hírünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginel fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.”

A *Korunk* következő, július–augusztusi számában Remenyik Zsigmond ismerteti a *Szép Szó* első tematikus számát (*Mai magyarok régi magyarokról*). Véleményét így összegezi: „*Babits* Széchenyi arcképe, *József Attila* bevezető Ódája (*A Dunánál* — T. J.) és *Málnási Ödön* Werbőczije adják meg a kötet jelentőségét.” Érdemes megjegyeznünk, hogy Gaál Gábor — levelezése tanúsítja — Remenyik jegyzetét csak hosszas habozás után közölte, mivel a *Szép Szó* egyáltalán nem foglalkozott a *Korunk*kkal.

A *Korunk* említett nyári számában Méliusz József is leírja József Attila nevét, *Négy verseskönyvről* szóló bírálatában:

„A Nyugat költői között serdült Berda József utolsó kötetében (*Indulat*, Magyar Téka kiadása Szeged), egyenletes ritmusba kötött verseiben már a József Attilánál is ösmert gamines, fölényes hangot üti meg, mely a világirodalomban Villon óta minden ellentmondásokkal fűtött kor költőiben feltámad. De míg József Attilánál ez a személyes gyökerű hang a líra'ságban oldódik egyénivé, addig Berda József kemény, szinte németes tudatossággal támasztja alá költői magatartását hedonista árnyalatú anyagelvűségével.”

Méliusz felfigyelt József Attila és Berda József hangvételének bizonyos párhuzamaira. A *Korunk* 1937 áprilisi számában Kováts József már József Attila közvetlen hatását fedezi fel Kiss Jenő egyik versében (*Külvárosban*). Sándor László a márciusi számban „legjelesebb fiatal költőink” egyikeként említi József Attilát, az Anton Straka által összeállított *Cseh és szlovák költők antológiájáról* szólva. Ugyancsak Sándor László — aki ekkoriban a *Korunk* csehszlovákiai kiadóhivatalának vezetője — az 1937 júniusi számban Emil Boleslav Lukáč magyar költőket szlovákul megszólaltató versfordításait bírálva megjegyzi, hogy a fordító „... nyilván merőben esztétikai szempontok szerint válogatta

³¹ Az új folyóirat „elvonó” hatását jól érzékeltetik Gaál Gábor Remenyikhez írt levelei: „Érdekelne egy hosszabb levele az ottani lapviszonyokról. Mi van a Gondolattal? Szép Szóval? Hogy élnek? Hogy prosperálnak? Gyönyörűsegebb-e azokat csinálni, mint a Korunkat? Nagyon lekötelezne, ha ezekre vonatkozólag mielőbb írna.” (1937. február 17.) „Különbben pedig szemrehányást tesztek Önnek és minden pesti embernek, aki valaha írt vagy írni akart a Korunkban. [...] Amiért ülök itt, egyedül, reménytelenül, és könyörögök, mint egy javasasszony a beteg, jó kéziratokban mindinkább szűkölködő Korunk felett.”

össze a verseket. Az úgynevezett harcos versek nem kaptak képviselőt a kötetben. [...] Jellemző, hogy például József Attila, Kassák Lajos, Déry Tibor, de még csak Illyés Gyula vagy Fodor József sem kapott helyet a fordítások között." E bírálat mai olvasója felfigyelhet a *Korunk* Kassákkal kapcsolatos szemléletváltására is.

1936 karácsonyára megjelenik József Attila — életében utolsó — verseskötete, a *Nagyon fáj*. A csupa nagy verset, köztük a „szocialista ódát” tartalmazó, díszes kiállítású könyvről Remenyik Zsigmond ír a *Korunk*-ban (1937 februári szám). A *Korunk*, talán sikerült bizonyítanom, mindvégig a nagy teljesítménynek kijáró elismerés hangján szólt József Attila verseiről. Ebbe a sorozatba méltón illeszkedik Remenyik Zsigmond írása. A tanulmány mindent összegezve utolsó bekezdését teljes egészében idézem:

„Szeretem töredékeknek, kísérleteknek látni nagy költők és nagy írók munkásságát, töredékeknek egy alakuló és változó, formálódó és formáló világ egységében, kísérleteknek pedig a világ és saját személyünk ellentmondásainak kiegyensúlyozásában. Ez a legtöbb, amit költő és író elérhet, ha méltó felelősséggel jegyzi és állja kísérleteit. A költő alakítja a világot versein és prózáin át, miközben alkít, ő maga is formálódik és átalakul. A mű előre és visszahat, nem csupán egy világ változásaira és titkaira figyelmeztet, de formálja a költő személyét is. A költészet kötelez, elhangozhatik-e ennél nagyobb elismerés József Attila költészetével kapcsolatban tehát, mint az, hogy az ő töredékei is belékapcsolhatók a változó világ anyagi és szellemi zűrzavarába. »A költő — ajkán csörömpöl a szó, de ő (az adott világ varázsainak mérnöke), tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát.« Valóban, egy világot építeni és törvényerőre emelni annak zűrzavarát, költőhöz méltó küldetés, különösen egy korban, amelyben mindenki nyög, mindenki sír és jajong ezen a világon. A paraszt az ellopott kenyérért, a kereskedő a kicsiny és veszélyeztetett haszonért, a ravasz csecsemő, hogy sajnáltassa magát, akadhatna-e bárki is, akit fel ne rázna a költő sűrített jajongása? Kiváltképp ha a költő — mint ezt József Attila is teszi —, a világ keretein belül a hamu alatt alvó szabadságért, az emberi méltóság nevében az elveszett szabadságon kívül egy rossz rend és a megfélemlített ösztönök állapota miatt is jajong. Akinek füle van, az hallja, akinek toroka, az továbbadja ezt a jajgatást, méltón ehhez a nagy költőhöz, ki saját sorsában, kényszeredett állapotában és egy emberesebb világba vetett hitében is az egész emberiség sorsát, kényszeredett állapotát és assan növekvő hitét regisztrálja.”

*

1937. október 13-án Fábry Zoltán levelet ír Remenyik Zsigmondnak.³² A *Korunk* szlovenszkói szerkesztőségének és kiadóhivatalának bélyegzőjével ellátott levél így kezdődik:

„Kedves Remenyik Zsigmond, a tehetetlenség suta érzésével üdvözlöm Szlovenszkon, Ignotus Pállal és József Attilával meg a többiekkel együtt. Az anyagi tehetetlenség nem engedi, hogy kimozduljak innen és kezét szoríthassak azokkal, akikkel évek óta összeköt a közös sors. Nem láthatom Remenyiket és József Attilát, akikkel levelezésben rég barátok vagyunk: köszöntöttük, biztattuk egymást és most amikor mindkét oldalon érni kezdenek a gyümölcsök én mégis a lekötöttség a fel-nem-szabadultság érzéseivel kezdem.”

A további sorokból kiderül, hogy — mint önmagát nevezi — „a stószí remete” segítséget, „kézszorítást, szolidaritás-gesztust, hangot, tükrözést koldul, hogy látva lássák”.

³² Fábry Zoltán kiadatlan levelének — PIM — V. 2172/75 — néhány sorát közölte E. NAGY Sándor: *Remenyik Zsigmond*. Bp. 1973. Akadémiai K. 73. 1.

„E napokban jelent meg új könyvem »Fegyver s vitéz ellen« címmel. Elküldtettem a címére, csakúgy, mint az Ignótus Páléra, Fejtőére, József Attilára. Nem tudom megkapták-e [. . .] Ha nem kapták meg, kérem írják meg, hogy pótolhassam. De ha megkapták, kérem olvassák el és tegyenek róla, hogy ezek a szavak visszhangot kapjanak. Ez nem könyv, aki könyvet lát benne, az nem látta meg.”

1937 októberében József Attila már súlyos beteg. Az öntudata „utolsó morzsáit rágó” költőt a Siesta szanatóriumban ápolják, s hamarosan utolsó útjára indul, Balatonszárszóra. Fábry Zoltán könyvéről így már nem írhatott, de Remenyik igen; ismertette is Fábry háborúellenes kötetét a *Szép Szóban*.

*

A *Szép Szóról* ebben az időben nem volt jó véleménnyel a *Korunk* szerkesztője. Remenyikhez 1937. november 16-án írt, sokat idézett levelében ennek hangot is adott. Remenyik válaszában azután a József Attila-dráma utolsó felvételére való utalással találkozunk:

„Jegyzést (nevének szerkesztőként való feltüntetését — T. J.), dacára szépszóék szinte már kellemetlen szorításának és lelkiismeretre ható kapacitálásainak, mégsem fogadom el, bár tudom, mi lesz a következménye, cserbenhagyást emlegetnek már így is, hát még végső válaszom esetén mit fognak emlegetni, nem értek meg, hogy semmi kedvem megtévelyodott szerkesztők rangsorába lépni, amidőn mint egyszerű munkatársként is jól éreztem magam szerkesztők viszonylagos normális állapotának idején.”³³

E levél megírása után mintegy két héttel a *Szép Szó* „megtévelyodott szerkesztője” (a *Korunk* egykori munkatársa), József Attila, a szárszói tehervonat alá vetette magát. Gaál Gábor a gyász hír vétele után gondoskodik a költő megfelelő búcsúztatásáról. Magyarországi munkatársai közül először Déry Tibornak ír, december 6-án:

„Kedves Barátom! Arra kérem — s kérdezem egyúttal —, nem volna-e kedve valami személyeset írni Attiláról a januári számban. Nem kritikát, nem »irodalomtörténetet« akarok, de eleven gyászbeszédet, hogy úgy mondjam, ennek a szörnyűségnek a mélyebb értelméről. Mert betegség ide, betegség oda, minden összefügg mindennel. Nagyon szeretném, ha maga írná meg . . . Tudom, hogy súlyosat írta. Tegye meg. De feltétlenül értesítsen: számíthatok-e a kéziratra. Az ünnepek miatt 20-ra kellene, persze honorárium ellenében. Még egyszer kérem: írja meg. Nagyon sokszor ölelem: Gaál Gábor.”

A következő címzett Remenyik Zsigmond, — bár a december 10-én írt levél első mondata úgy is értelmezhető, mintha Remenyik már korábban is kapott volna ez ügyben levelet:

³³ Remenyik Zsigmond — Gaál Gábornak. Postabélyegző: 1937. november 19. A levelet közli: GAÁL Gáborné: *Remenyik Zsigmond leveleiből. Korunk*, 1963. 265. l. Itt a dátum: nov. 16. valószínűleg rosszul olvasták a dátumot; Gaál Gábor november 16-i levelére minden bizonnyal 19-én válaszolt Remenyik. Érdekes, hogy huszonhat évvel később Remenyik elfeledi, hogy — nem sokkal halála előtt — „megtévelyodott szerkesztőnek” nevezte József Attilát: „A Szép Szó szerkesztőiből és munkatársaiból összeverődött kis csoportunkban talán én voltam az egyetlen, aki nem hitt betegségében, míg a szerkesztőtársak és barátok már kétségbeesetten szemlélték ijesztő hanyatlását, leromlott testét szemlélve, és figyelve idegeinek és feldúlt lelkének minden megnyilvánulását.” (REMENYIK Zsigmond: *József Attila és a Szép Szó. Élet és Irodalom*, 1962. január 13. 7. l.)

„Kedves Barátom! Bármennyire tiltakozik is a megterhelés ellen, feltétlenül engednie kell kérésemnek s a januári számban írnia kell Attiláról; személyeset, elevenet, siratást és elégiumot, távlatosat és remenyikiest. Ezzel tartozik Neki, a Korunknak, önmagának, nekem. Két-három oldal elég; aktuális legyen, de időn felüli. 22-re, 23-ra küldje. Ha nem írja meg: minden átkom és keserűségem kíséri.”³⁴

Közben befutott Kolozsvárra Déry Tibor december 9-én írt válasza. Déry értesíti Gaál Gábort, hogy hamarosan küldi a búcsúcikket: „... a Szép Szó-nak amúgy is írok már Attiláról, minthogy ez csak jan. 20-án jelenik meg, maga gondolom hozhatja az elsejei számban. Nagyon megviselt a dolog.” Gaál Gábor december 19-én már a befutott írást nyugtázza: „Nagyon köszönöm a szép cikket. (De ugye január elseje előtt nem jelenik meg máshol? A Szép Szó ti. kapható itt.)”

Remenyik Zsigmond december 13-án írt levele is megérkezik: „kedves szerkesztőm, föltétlenül rendelkezésére állok, egy héten belül megkapja attila nekrológot, remélem érdekes lesz, aktuális, becsmérő, vádló és lendületes. három vagy négy tételből fog állani, bár terjedelme nem lesz több, mint ahogy kívánta.”³⁵

December 20 körül a kéziratok megérkeztek — Remenyiké csak újabb sürgetésre —, sőt Méliusz Józseftől is kap egy nekrológot Gaál Gábor. Ezt azonban visszaküldi, helyette Méliusz megrendítő elégiája jelenik meg a *Korunkban*.

Az 1938 januári *Korunkban* (a megjelenés sorrendjében) a következő írások búcsúztatják József Attilát:

1. Faludy György: *József Attila emlékére* — (Vers.) 2. Déry Tibor: *József Attila* — (Próza.) 3. Méliusz József: *Vigaszt! Vigaszt!* — (Vers.) 4. Remenyik Zsigmond: *Költő és a valóság* — (Próza.) 5. Salamon Ernő: *Búcsú József Attilától* — (Vers.) 6. Brassai Viktor: *Befödhetetlen sírgödörd fölött* (József Attila emlékére) — (Vers.) 7. Berda József: *Meghalt* (József Attila emlékének) — (Vers.)

A búcsúztatók közül legnagyobb visszhangja Remenyik Zsigmond írásának volt — Budapesten is, Kolozsvárott is.³⁶ A nekrológ, mely már a címével is — *Költő és a valóság* — Remenyik József Attiláról írt regényére utal, tele van átokkal és büntudattal: „Átok kísérté életét, kísérje hát átok mindenkiét és mindenét, aki és ami az ő életével roncsoló kapcsolatba került. (. . .) Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így veszni és süllyedni hagyta.” Az átok részletezésében önmagát sem kíméli, de a költő „föléje tülekedő” társairól és a nőkről is van néhány keresetlen szava. Ugyanis a nekrológ Szántó Judit-ellenes sorait — ismerősek az azonos című regényből — Gaál Gábor (vagy maga Remenyik) némileg tompította: többes számba téve át a *Szép Szóban* kizárólagosan Juditra vonatkozó vádat: „A nők

³⁴ Remenyiket és Déryt egyidőben kérte fel a *Korunk* szerkesztője. Erről Gaál Gábor Méliuszhoz írt december 24-i leveléből értesülünk: „Mellékelten visszaküldön a József Attila-emlékbeszédet kizárólag azért, mert én még aznap, amikor Attila haláláról értesültem, élmény-cikkeket rendeltem Remenyiktől és Dérytől. Mind a kettőt meg is kaptam, úgyhogy több írást vele kapcsolatban a már rendelkezésre álló emlékkerseken kívül nem közlök.”

³⁵ GAÁL Gáborné: I. h. 265. l. A dátum itt is hibásan közölve. A levél fénymásolatán jól látszik, hogy Remenyik eredetileg december 23-at írt, de a kettést „átütötte”. A helyes dátum: 1937. dec. 13.

³⁶ Gaál Gábor még a Szép Szó megjelenése előtt jelzi Remenyiknek búcsúcíkké erdélyi visszhangját: „... egymásután érkeznek hozzám hölgyek és urak dicsére .ei és elragadtatásai megjelent J. A. cikkével kapcsolatban.” (1938. január 13.)

— olvassuk az átkot a *Korunkban* —, akik hosszú éveken át rombolták nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítették hitét, a nyilvánosság előtt és maga előtt is sokszor megalázva, legyenek magtalanok, kódrogjanak uccákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájukból kihullott fogakkal, szavuknak eddig is kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt gonosz szemekkel.” A nekrológ befejezésében magát a költőt is „megátkozta”:

„Nagy költőtársunk is legyen átkozott, halálában éppúgy, mint életében volt, az értelemben és a jószágba vetett hite váljon semmivé egy gonosz kor ostoba kalapácsainak csapásai alatt. Tiszta emléke, amely él és élni hivatott, váljon legendává és elrettentő példaképpé, élete és munkái pedig váljanak vádló és soha szünni nem akaró bizonyítékaivá ennek a lueskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világnak.”

Sugár Erzsébet már 1971-ben felfigyelt rá, hogy Remenyik Zsigmond átkait tulajdonképpen — Gaál Gábor sugallta: „Lélegzétvétel nélkül olvassuk végig Remenyik siratását. Felkavarja az embert, s csak a végén kap észbe, mint eresztett gyökeret a szerkesztő levelének egy odavetett vagy jól meggondolt (ki a megmondhatója?) mondata: »Ha nem írja meg, minden átkom és keserűségem kísérik.«”³⁷ Ezt a megfigyelést csak alátámasztja Remenyik válaszlevelének néhány — már idézett — szava: „megkapja attila nekrológot, remélem érdekes lesz, aktuális, becsmérlő, vádló és lendületes.”

A *Korunk* „József Attila emlékszámá” közli még József Attila két román versfordítását. Ion Vinea *Tél* című verse átvétel a *Szép Szó* 1936 májusi számából, Ilarie Voronca *Sokaság, te* című költeményének magyarítása viszont itt jelenik meg először. Utóbbi fordítását valószínűleg 1934-ben küldte József Attila a *Korunknak*, amikor egyszerre hat román versfordítása jelent meg a július–augusztusi számban. Kár, hogy a költő életében nem közölték, mert a nagy beleérzéssel szinte József Attila-verssé formált költemény a fordítás idején — 1934 — a munkásmozgalommal való kapcsolatát elvesztő költő gondjainak is hangot ad. Egy szakaszát idézem:

Sokaság te, mint egy tenger visszafogadtál engem és tovalöktél,
magányosan úgy sajtolódtam beléd, mint szénbe a csillogás
s ráismertem a hajótöréstől mélyre hasított sávban
hangomra, mely egyre nagyobb hullámokat vet benned.

*

Az 1940 szeptemberében megszűnő *Korunkban* több alkalommal történik még említés József Attiláról. Az 1938 áprilisi számban a Pap Gábor álnevet használó Becsky Andor kritikája olvasható egy versantológiáról:

„Faludy György — ifjú költő, bár verskutatásban öreg jeleskedő —, *Európai költők antológiája* c. munkájában feledtetni akarja velünk József Attila halálát. Bevezető szavában maga is bevallja, hogy ez lehetetlen. Viszont az elszakadt láncszemet tőle telhetőleg összefogja és beugrik az üres helyre. Faludy elmondja, hogy ezt az antológiát József Attilának kellett volna életre hívnia, ha nem következik be az, ami bekövetkezett. Ezért áldozza az egész könyvet a tragikus végű költő emlékének.”

Az *Európai költők antológiáját*³⁸ az a Cserépfalvi Imre adta ki, aki korábban megjelentette József Attila utolsó kötetét. Ugyanő kiadja a költő nővére, József Jolán könyvét is, az első József Attila-biográfiát. A készülő könyvből nyolc részletet közöl a *Korunk* 1939 decemberétől 1940 augusztusáig.

³⁷ SUGÁR Erzsébet; Gaál Gábor és József Attila. *A Hét* 1971. március 12. 4. l.

³⁸ Vö.: TASI József; *József Attila és az Európai költők antológiája*. — MKSz. 1976/1–2. 149–155.

Egy hónappal a *Korunk* József Attila emlékszáma után Nagy István búcsúztatja a költőt „a külvárosi éjszakák alvói nevében” (*Az elsötétült „Külvárosi éj”*). Már korábban Remenyik, idézett búcsúcíkkében, ironikusan hangot adott a József Attila számára oly fájdalmas ellentmondásnak: „A költő valóban a népért élt, majdnem természetes dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép.” A proletársorsot belülről ismerő Nagy István írása magyarázatot keres erre az ellentmondásra.

„Be kell vallanom — írja —: néhány évvel ezelőtt nekem is nagyon idegen volt a verselése s a külvárosoknak ma is idegen, idegen éppen azért, mert a szegénységről verselt. Pedig szépen verselt — mondják a műértők —, s mi azt mondhatjuk: lehet, hogy szép volt, de a szegénységet ismételte. Már pedig mi irtózunk a szegénységtől, mert mi mindig csak azt éljük. Mi gyűlöljük a szegénységet, a külvárosi éjjeleket, mi csak muszájból és dühösen káromkodva tudunk a szegénységről beszélni. Közülünk sokan szégyelik és amennyit csak lehet, letagadnak a szegénységből. Nem egyszer hallottam tiltakozni külvárosi barátaimat, hagyjatok békén unalmas irka-firkáitokkal. Gyanúsak vagyunk nekik, ha szépíteni kezdjük előttük a szegénységet. Érzéketlenek, mert rájuk csak a gyilkos vonatkerék, a kötél, a bitó, az ökölcsapás, a Max Brand revolver durranásai, a cowboy hőstettei hatnak, amíg fel nem emeli a külvárost is valamilyen erő a költészet szépségeinek megértéséhez. Soraikból a mosónők fiaiból költők, írók nőnek ki, de ők nem mindig nőnek velük egyszerre.” Ebből eredt a költő tragédiája. „Ő lehet azok közé tartozott, akik rögtön látni akarják a versei nyomán a sokak arcán felgyülő lelkesedést, a szépülést . . . Nem láthatta, hisz' legutolsó könyvéből is csak százötven példány fogyott el . . . A külváros nem is tudott róla s talán ez is arra készítette, hogy értéktelennek tartsa költészetét, szemben minden baráti dícsérettel. Úgy láthatta . . . népének nem kell, azon felül meg félnék a verseitől . . . Helyébe én is a vonat kerekei alá feküdnék, ha ilyen helyzetbe kerülnek . . .”

Nagy István szavai: nem csupán a munkásosztály „kései siratója”, hanem — immár posztumusz — rehabilitálása is József Attilának. Tulajdonképpen ezzel zárul a *Korunk* és József Attila kapcsolata.

JÓZSEF TASI

La revue *Korunk* et Attila József

L'étude examine la relation de la revue marxiste excellente d'entre les deux guerres mondiales, intitulée *Korunk* (Notre Époque) et d'Attila József. Bien qu'elle ne trouve pas d'écrivains inconnus d'Attila József dans les années de *Korunk* de 1926 à 1940, elle poursuit pourtant, d'année en année, de numéro en numéro, la relation de *Korunk* et d'Attila József.

C'est pour la première fois en novembre 1926, en connexion avec la présentation de la revue d'avant-garde de Hongrie, intitulée *Magyar Írás* (Écriture Hongroise) que la revue *Korunk* fait mention d'Attila József, par la suite, elle publie des critiques sur chacun de ses volumes publiés plus tard. Au commencement des années trente, dans la presse marxiste de Hongrie — en partie à la base d'une évaluation erronée de la revue *Sarló és Kalapács* (Faucille et Marteau) — Attila József reçoit des critiques aiguës. Gábor Gaál, le rédacteur de *Korunk*, n'entre pas dans le rang de ceux qui attaquent le poète, de plus, il commence à publier les études, les poèmes et les traductions d'Attila József qui ont une inspiration marxiste.

L'étude analyse en détail le roman-pamphlet de Zsigmond Remenyik, écrit sur Attila József, intitulé *Le poète et la réalité* qui parut pour la première fois dans la revue *Korunk*. Elle présente, à la base des volumes de correspondance et des mémoires récemment publiés et de la propre collection de l'auteur, les polémiques qui paraissaient dans *Korunk* avec Attila József et pour Attila József. Enfin, après évaluation de la relation de la revue *Szép Szó* (La Belle Parole), rédigée par Attila József et de la revue *Korunk*, elle analyse les écrits dans lesquels la revue prend congé d'Attila József.